

Про необхідність випуску в природу українського Полісся ведмедя бурого (*Ursus arctos*): обґрунтування і методика робіт

Сергій Жила

Поліський природний заповідник (Селезівка, Україна),
Чорнобильський біосферний заповідник (Іванків, Україна)
Email: dreva1694@gmail.com; orcid: 0000-0002-3471-6790

ZHYLA, S. On the need of brown bear (*Ursus arctos*) release into the wild in the Ukrainian Polissia: reasoning and methodology. — The territory of the Ukrainian–Belarusian Polissia provides extensive areas suitable for the existence of the brown bear. Numerous track records and camera trap data indicate the presence of bears, most likely males. In the Ukrainian Polissia, orphaned bear cubs brought into human care at a young age can be released after undergoing appropriate adaptation. The release of orphaned cubs in Polissia could create a new focal area of the species' range, which would give such a project greater significance compared to releases within the existing range. Bear cubs are capable of arranging a den independently during their first year of life, and their survival success is comparable to cases when animals are released in spring or later. After overwintering in a natural den, cubs emerge in spring with exceptional caution. Considering that young bears can survive independently at less than one year old, this technique can be recommended for implementation in the Polissia in accordance with existing guidelines.

Вступ

В Українське Полісся можна випускати після відповідної перетримки ведмежат-сиріт, котрі щорічно потрапляють до людини у молодому віці. Зважаючи на особливість поведінки самки ведмедя бурого (*Ursus arctos*) в умовах сильного стресу при її турбуванні людиною, ведмедиця часто полишає малих нездатних швидко за нею рухатися ведмежат, котрі в подальшому забираються людиною. Практика випусків продемонструвала здатність ведмежат у 5-місячному віці адаптуватись до життя в дикій природі, навіть в умовах недостатньої кількості кормів [Erickson 1959; Alt & Beecham 1984]. Ведмежата-сироти інстинктивно будують барлоги в осінній період. Утримання ведмежат до набуття ними самостійності має відбуватись з мінімальним контактом з людиною, що в подальшому після випуску в природу буде створювати менше проблем особливо за умов випусків у віддалених безлюдних районах [Alt & Beecham 1984].

У Північній Америці товариство Wildlife Society за останні три десятиліття виростило понад 800 ведмежат-сиріт. З практики випусків уникнення

хижаків є найбільшою проблемою для ведмежат і вважають, що поведінці уникнення хижаків не можна навчити під час реабілітації [URL].

Для повернення спійманих ведмежат-сиріт у дику природу можна використовувати кілька методів. Їх можна негайно випустити у відповідне середовище існування, сподіваючись, що вони будуть усиновлені іншою самкою з дитинчатами або виростити їх в неволі, а потім випустити. Ведмежат можна випустили у штучне лігво, але частіше практикують випуск в природу, коли останні самі облаштовують барліг. Ведмежата-сироти грізлі (*Ursus arctos horribilis*) все більше потрапляють до людських рук через посилення контактів та виникнення конфліктних ситуацій між людьми та ведмедями. Інтенсивна розвідка нафти, газу, масова поява людини у середовищі існування гризлі, збільшення рекреаційного навантаження, лісозаготівля та інша господарська діяльність, безсумнівно, приводять до зростання смертності ведмедів та потрапляння ведмежат до людини [Blair et al. 2019].

У наш час великий досвід повернення осиротілих молодих ведмедів накопичений саме у центрах реабілітації. Тут за кошти фондів процес випуску поставлений на потік, але незважаючи на досвід, багато залежить від конкретної особини ведмеда, котра робить його більш чи менш пристосованим до виживання в природі.

Методика вирощування в неволі й випуску в природу

Найбільш розроблені методики роботи з осиротілими чорними ведмедями або барибалами (*Ursus americanus*), котрі включають максимально можливе невтручання, гуманну евтаназію, перенесення ведмежат до їхніх біологічних матерів, передачу ведмежат диким, прийомним матерям, транспортування ведмедів у місця перетримки та транспортування ведмедів до реабілітаційного центру для подальшого випуску [Beecham et al. 2015].

В Україні створено ряд центрів реабілітації бурого ведмеда в т. ч. найбільш відомий в НПП «Синевир», де утримують кілька десятків ведмедів і за рішеннями судів на вилучення з неволі очікують ще 30 ведмедів [URL] В План дій щодо збереження ведмеда бурого в Україні відсутні заходи з відновлення поліської популяції ведмеда [URL].

Налагодження системи вилучення і випуску в природу ведмежат-сиріт на територію Полісся і передусім в ЧБЗ зменшило б кількість ведмедів, котрі потрапляють до людини, утримуються до дорослого віку і в подальшому утримуються в неволі. Програма реабілітації ведмедів в Україні має передбачати спеціальну підготовку ведмежат-сиріт, котрих в подальшому можна буде випускати в дику природу, якщо біологічних або сурогатних матерів неможливо знайти на момент виявлення. Як відомо, правильно організована реабілітація та випуск ведмежат може сприяти відновленню популяцій ведмедів, що скорочуються, та сприяти підтримці генетичного різноманіття [Beecham et al. 2016].

У Поліссі випуск ведмежат-сиріт зможе створити новий осередок ареалу цього виду, що надасть такому проекту більшого значення. Для порівняння, реабілітація та випуск великої панди (*Ailuropoda melanoleuca*) у Китаї були важливим компонентом програми збереження [Blair *et al.* 2019].

На жаль, у світовій практиці ще рідко використовують реабілітацію ведмедів [Beecham *et al.* 2016]. Ймовірно, для цього бракує фахових установ, відповідного законодавства, політичної зацікавленості, вільних територій для інтродукції, що стримує повернення цих видів в природу. Існує занепокоєння щодо можливого поширення хвороб ведмедів в дикій природі від особин, що випускають. Проблемним у проектах з випуску може бути низький рівень виживання реабілітованих ведмедів у дикій природі та потенційна поява конфліктних ситуацій [Beecham *et al.* 2016]. Проблемаю можуть бути і часті відмови в роботі радіонашийників [Smith *et al.* 2016]. Практика випуску 550 вирошчених у неволі ведмежат-сиріт віком до 6 місяців містить великий об'єм інформації, котрий свідчить про необхідність певного втручання людини. За певних обставин ведмежатам потрібно надавати допомогу для успішного виживання в природі. Для успішної реабілітації ведмежата повинні потрапити в реабілітаційний центр до 31 липня або раніше [Beecham 2006]. В подальшому настає припинення прийому неущкоджених ведмежат із задовільною чи доброю вагою [Beecham *et al.* 2015].

Вольєри для ведмедів мають бути площею біля 0,20 га, де одночасно можна розміщувати до 10 ведмежат. Вольєр виготовляють з сітки-рабиці заввишки біля 3 м. Він має бути оточений парканом на відстані 4,5 м по периметру. Внутрішня огорожа має бути електрифікована з 3–5 дротоми, розміщеними знизу, та двома — зверху. Зовнішня огорожа має бути закрита суцільним темним матеріалом для уникнення візуального контакту між ведмежатами і людиною. Вольєри для диких тварин мають нагадувати природні лісові середовища та включати природний ґрунтовий покрив і різні види дерев, на які ведмеді могли би вилазити. Вольєри мають містити великі ємності для пиття та басейн великого діаметра (2,5 м) для купання. Їжу необхідно перекидати через огорожу, щоб ведмеді не бачили людину та формували природну поведінку пошуку їжі. Годування необхідно проводити один раз на день або через день, щоб обмежити контакти з людиною і виключити слухові та запахові подразники під час годівлі. Як їжу переважно використовують гранульований ведмежий корм [Frame 2021].

Перед випуском ведмедів з вольєру необхідно оцінити стан здоров'я та відповідність розміріві маси тіла ведмежат віковим показникам. Окрім того, необхідні польові обстеження для встановлення достатніх запасів кормів в районах випуску, оцінити ризики відстрілу чи переслідування псами. Необхідне маркування ведмедів вушними бирками, по можливості провести тагування для ідентифікації губ, встановити GPS-радіоошейники. Випуски ведмежат необхідно проводити у лісистих місцях подалі від людського житла

та місць з мінімальним фактором непокоєння [Frame 2021]. Нашийники мають подавати сигнал кожні три години і бути запрограмовані на подачу сигналу про смертність в разі їхньої нерухомості протягом 8–24 год.

Ведмежата успішно вчаться зимувати без матерів. Помилково вважають, що ведмежата в умовах неволі мають навчитись вибирати місце і облаштувати барліг. Навпаки сучасні технології реабілітації ведмежат націлені на формування у них дикої поведінки, на посилення здичавіння під час зимівлі в барлозі, і перетримці їх у неволі якомога коротший час.

Ведмідь всеїдна тварина і вона набагато простіше адаптується до життя в природі порівняно з такими хижаками, як вовки (*Canis lupus*) чи рисі (*Lynx lynx*). Тому випуск проводять восени, щоби ведмежата могли самостійно облаштувати лігво і почати весною життя, як дикі ведмеді [Frame 2021]. Політика випуску має бути адаптивною. Доцільно випускати на волю двох ведмежат — осиротілого і ведмедя-поводиря. Ця рекомендація з'явилась у відповідь на сильний тиск громадськості і на вимоги не звільняти ведмежат у 9-місячному віці [Frame 2021]. Однак з часом традиційні технології випусків ведмежат у віці до одного року були визнані, як життєздатна стратегія.

Результати

Територія Українсько-Білоруського Полісся має велику територію, сприятливу для існування ведмедя. Численні реєстрації слідів та дані фотопастилок вказують на перебування тут ведмедів, ймовірно самців. Однак досі не зафіксовано достовірних фактів розмноження цього виду. Отже, ведмідь не здатний самостійно заселити територію Полісся через наявність малолісистої території на північ від Полісся і для реінтродукції цього виду потрібні спеціальні випуски ведмежат-сиріт. Негативних наслідків від реінтродукції ведмедів в Поліссі не очікують, за винятком створення конфліктних ситуацій з бортниками. У Поліссі захисні споруди на деревах з бортями в наш час відсутні. Ведмідь в осередках поширення бортництва буде руйнувати борті і добувати з них мед. Найбільш часто перебування ведмедя реєструють в Чорнобильському радіаційно-екологічному біосферному заповіднику (далі ЧБЗ). Тут вже більше 20 років реєструють сліди перебування цього виду [Жила 2024]. Ведмеді в ЧБЗ територіальні і з настанням шлюбного періоду активно маркують дерева. Деякі дерева маркують одночасно і ведмеді, і благородні олені (*Cervus elaphus*) чи дикі свині (*Sus scrofa*) (рис. 1).

Тому найбільш доцільно проводити випуски вирощених в неволі ведмежат-сиріт в ЧБЗ. Половина ведмежат-самиць переміщується на відстань > 15 км від місць випуску, і така поведінка може бути пояснена намаганням уникнення зустрічі з місцевими територіальними ведмедями. Молоді самки в дикій природі, як правило, залишаються в межах індивідуальної території, тоді як самці зазвичай розселяються [Lee & Vaughan 2003]. Для ЧБЗ можна прогнозувати, що випущені ведмежата будуть залишатися у місцях випуску.

Рис. 1. «Ведмежі дерева» в Чорнобильському заповіднику (Опачицьке відділення): ліворуч — сліди маркування дорослого ведмедя (вгорі), обдерта й обтерта мітка диких свиней (внизу). Фото автора, 24.10.2023; в центрі — одна з найбільш старих маркувальних міток на сосні (*Pinus sylvestris*) з бічними напливами, котрі утворились від росту дерева в діаметрі. Товщина напливів на маркувальних деревах свідчить про те, що ведмеді в ЧБЗ маркують дерева вже майже десять років. Фото автора, 24.10.2023; праворуч — дерево ялини або смереки (*Picea abies*), на якому одночасно трапляються маркувальні подряпини ведмедя і оленя. Фото автора, 28.03.2024.

Обговорення

Полювання є основною причиною загибелі ведмедів при їх випусках в природу [Beecham *et al.* 2015]. Незначна кількість реабілітованих ведмедів (7,1 %) проявляють агресивність і створюють конфліктні ситуації після випуску, що відповідає рівню конфліктів у дикій природі [Teunissen *et al.* 2014]. Існує залежність між доступністю природної їжі та рівнем конфліктів між людиною та ведмедем, як у диких тварин так і у випущених в природу. Тому агресивність найбільш висока в час, коли доступність природної їжі є мінімальною [Smith *et al.* 2016]. Значна частина смертності дорослих самок, коли до людини потрапляють ведмежата, пояснюють агресивною поведінку при зустрічі з людьми і намаганням матерів захистити ведмежат. У випадках загибелі самок, ведмежата, які були з ними, гинуть або їх відправляють до зоопарків. За будь яких сценаріїв, окрім реабілітації до випусків в дику природу, це збільшує смертність дикої популяції [Blair *et al.* 2019].

Практика випусків ведмежат-сиріт свідчить про те, що відсутня різниця у виживанні особин, випущених на початку зими у віці до року чи пізніше [Alt & Beecham 1984]. Такі ведмежата вже здатні самостійно облаштувати лігво і успішність їхнього виживання схожа з результатами, коли цих тварин поміщають у природні або штучні барлоги, чи випускають навесні. Існують методики утримання ведмедів та випуску їх у штучні нори протягом другої зими. При цьому необхідно розуміти, що після зимівлі в природній барлозі у

віці біля одного року, ведмежата виходять з лігв навесні надзвичайно обережними. Ведмежата мають дику поведінку навіть при наявності опікуна з попереднього року. Враховуючи, що молоді ведмеді можуть виживати самостійно у віці від 5–8 місяців і старше, то така технологія може бути рекомендованою для використання в Поліссі відповідно до існуючих рекомендацій [Alt & Beecham 1984].

Помилково вважати, що територія Полісся непридатна для існування ведмедя. Це обґрунтовують тим, що тут існує високий рівень браконьєрства й ізоляція від осередків розмноження ведмедя бурого. Тому про життєздатну стабільну субпопуляцію на Українському Поліссі говорити не на часі. Але разом з тим рекомендують розробити та впровадити ефективні програми з охорони та відтворення популяції ведмедя бурого в Карпатах та субпопуляції ведмедя бурого на території Українського Полісся¹. Довготривале існування окремих особин ведмедя в Поліссі і ЧБЗ навпаки свідчить про наявність в цьому регіоні оптимальних умов для існування і про термінову необхідність реінтродукції цього виду. Тому висновок про складнощі зі створення життєздатної популяції ведмедя в Поліссі доцільно вилучити з Плану дій щодо збереження ведмедя бурого (*Ursus arctos*) в Україні.

Висновки

У разі реінтродукції ведмедя і зубра в ЧБЗ буде відновлене майже повне видове різноманіття великих хижих і трав'їдних Європи. Технології випуску ведмежат без матерів у дику природу відпрацьовані досить давно.

При організації перетримки та випусків в природу необхідно використовувати багатий міжнародний досвід Центрів реабілітації та наукову літературу на цю тему. Очевидно, виходячи з досвіду Центрів реабілітації випуск ведмежат в ЧБЗ доцільно планувати на початку зими у віці до одного року.

Безлюдна територія ЧБЗ з м'яким порівняно теплим для ведмедя кліматом, з багатими кормовими умовами, високою лісистістю, великою щільністю копитних створює оптимальні умови для реінтродукції цього виду в природу. Ймовірно, найбільшу загрозу для молодих ведмедів в ЧБЗ буде мати хижацтво вовків і оголожі з колючого дроту в прикордонній смузі.

Література

- Жила, С. 2024. Маркування ведмедем (*Ursus arctos*) дерев у Чорнобильському біосферному заповіднику. *Theriologia Ukrainica*, 27: 78–89. [CrossRef](#)
- Alt, G. L., J. J. Beecham. 1984. Reintroduction of orphaned black bear cubs into the wild. *Wildlife Society Bulletin*, 12: 169–174.

¹ Про затвердження Плану дій щодо збереження ведмедя бурого (*Ursus arctos* L.) в Україні (Наказ Міндовкілля від 20/10/2021 №679); Додаток до Плану дій щодо збереження ведмедя бурого (*Ursus arctos* L.) в Україні Детальна інформація про заходи і збереження виду до Плану дій щодо збереження ведмедя бурого (*Ursus arctos* L.) в Україні ([URL](#)).

- Frame, P. 2021. Captive rearing and release of orphan black bears in Alberta. *International Bear News*, **30** (2): 42–43.
- Beecham, J. J. 2006. *Orphan bear cubs: rehabilitation and release guidelines*. World Society for the Protection of Animals, London, United Kingdom, 1–60. [URL](#)
- Beecham, J. J., M. D. G. Hernando, A. A. Karamanlidis, [et al.]. 2015. Management implications for releasing orphaned, captive-reared bears back to the wild. *Journal of Wildlife Management*, **79**: 1327–1336. [CrossRef](#)
- Beecham, J. J., I. K. Loeffler, R. A. Beausoleil. 2016. Strategies for captive rearing and reintroduction of orphaned bears. *Journal of Wildlife Rehabilitation*, **36**: 7–16.
- Blair, C. D., L. I. Muller, J. D. Clark, W. H. Stiver. 2019. Survival and Conflict Behavior of American Black Bears after Rehabilitation. *The Journal of Wildlife Management*, **84** (1): 75–84. <https://doi.org/10.1002/jwmg.21783>
- Erickson, A. W. 1959. The age of self-sufficiency in the black bear. *Journal of Wildlife Management*, **23**: 401–405. [CrossRef](#)
- Lee, D. J., M. R. Vaughan. 2005. Yearling and subadult black bear survival in a hunted Virginia population. *Journal of Wildlife Management*, **69**: 1641–1651. [CrossRef](#)
- Smith, W. E., P. J. Pekins, A. A. Timmins, B. Kilham. 2016. Short-term fate of rehabilitated orphan black bears released in New Hampshire. *Human-Wildlife Interactions*, **10**: 258–267.
- Teunissen, van, M. J. L., L. I. Muller, Z. Li, [et al.]. 2014. Using stable isotopes to assess dietary changes of American black bears from 1980 to 2001. *Isotopes in Environmental and Health Studies*, **50**: 382–398. [CrossRef](#)

Резюме

ЖИЛА, С. Про необхідність випуску в природу українського Полісся ведмедя бурого (*Ursus arctos*): обґрунтування і методика робіт. — Територія Українсько-Білоруського Полісся має велику територію, сприятливу для існування ведмедя. Чисельні реєстрації слідів та дані фотопасток вказують на перебування тут ведмедів, ймовірно самців. В Українське Полісся можна випускати після відповідної перетримки ведмежат-сиріт, котрі щорічно потрапляють до людини у молодому віці. В Поліссі випуск ведмежат-сиріт може створити новий осередок ареалу цього виду, що надасть такому проекту більшої значимості у порівнянні з випусками в межах існуючого ареалу. Ведмежата здатні самостійно облаштувати лігво у перший рік свого життя і успішність виживання схожа з результатами, коли цих тварин поміщають навесні чи пізніше. Після зимівлі в природній барлозі, ведмежата виходять з лігв навесні надзвичайно обережними. Враховуючи, що молоді ведмеді можуть виживати самостійно у віці до одного року, то така технологія може бути рекомендованою для використання її в Поліссі у відповідності до існуючих рекомендацій.